

Irena Krapš Vodopivec

Besedilna zmožnost med šolsko prakso in sporazumevalno resničnostjo

Povzetek: V članku bom predstavila izsledke sicer širše zastavljene raziskave, opravljene v okviru doktorskega študija (Krapš Vodopivec 2008), ki se je ukvarjala tudi z vprašanjem obstoja besedilne vrste kot samostojne entitete - zlasti s stališča razmerja med šolsko prakso in sporazumevalno resničnostjo.

Povzela bom vzroke za raziskavo, sam potek raziskave in splošne ugotovitve ter možne nadaljnje izpeljave, predvsem pa bom polemizirala z rezultati tistega dela raziskave, v katerem sem primerjala izbrane vrste uradnih besedil, zbranih v daljšem časovnem obdobju v podjetjih, ustanovah, društvih iz celotne Slovenije, z vzorci teh besedil, podanimi v učbenikih za slovenski jezik v srednjih šolah kot normativnimi. Raziskava je pokazala, kakšna so obravnavana besedila v avtentičnih jezikovnih okoliščinah v določenem družbenem, časovno in prostorsko omejenem kontekstu. Na osnovi rezultatov analize besedil in sprejemljivostnih navad (tj. navad in pričakovanj naslovnikov pri sprejemanju uradnih besedil) naslovnikov teh besedil sem lahko tudi sklepala, kako ta besedila nastajajo in kako na nastajanje vplivajo (različne) okoliščine. Rezultati so pokazali precejšnjo skladnost iz sporazumevalne realnosti (SR) izluščenih globalnih vzorcev posameznih besedil z vzorci v učbeniku, hkrati pa besedila iz SR kažejo veliko večjo pestrost možnosti na ravneh, na katerih učbeniški vzorec ponuja eno samo, ki naj bi imela status eksplicitne besedilne norme.

Ključne besede: tvorjenje besedil, sprejemanje besedil, besedilna vrsta, besedilna norma, uradno besedilo, sporazumevalna realnost

UDK: 372.46

Izvirni znanstveni prispevek

Dr. Irena Krapš Vodopivec, Škofijska gimnazija Vipava, Goriška 29, 5271 Vipava, Slovenija;
e-naslov: irena.kraps@guest.arnes.si

Uvod

V sodobnem slovenskem jezikoslovju, ki se ukvarja z rabo jezika v konkretnih komunikacijskih okoliščinah, se predvsem v zadnjih dveh desetletjih pogosto pojavlja domneva, da je produktivna zmožnost Slovencev pomanjkljiva in da bi bilo potrebno to oceno preveriti z empirično raziskavo ter poskrbeti za višjo raven funkcionalne pismenosti med Slovenci. Za to je bilo marsikaj tudi narejenega (prim. Krapš Vodopivec 2008, str. 23).

Tu se bom omejila predvsem na ugotovitve t. i. slovenskega pragmatičnega jezikoslovja¹ oz. na t. i. slovenski sporazumevalni model, ker je ta povezan s prenovno učnega načrta za slovenščino (1998 in 2008), katerega temeljni cilj naj bil prav razvijanje prožne jezikovne zmožnosti govorcev slovenskega jezika in s tem vzgajanje funkcionalno pismenih govorcev oz. doseganje višje ravni funkcionalne pismenosti.

Jezikovna (besedilna) zmožnost (JZ)² Slovencev naj bi bila domnevno pomanjkljiva, saj naj bi ti tvorili »nepravilna in neustrezna« besedila (Bešter, Križaj Ortar in Kržišnik 1994), vendar pa za merjenje »pravilnosti, ustreznosti« niso jasni kriteriji oz. niso jasna merila, na podlagi katerih so bili ti kriteriji oblikovani. Prav tako ti kriteriji niso preverljivi v kakem zbranem in analiziranem gradivu iz sporazumevalne realnosti (SR),³ to pa kaže na potrebo po empirični raziskavi konkretnega besedilnega gradiva iz sporazumevalne realnosti, da bi najprej preverili ustreznost takega merjenja razvitosti jezikovne zmožnosti govorca. Gre

¹ To poimenovanje sem izbrala, ker avtorici, ki ju navajam v članku (Bešter Turk in Križaj Ortar), v svojih delih izhajata iz tuje pragmatolingvistične literature (Krapš Vodopivec 2008, str. 23).

² V članku uporabljam termin jezikovna zmožnost (znotraj katerega je utemeljen tudi termin besedilna zmožnost) skladno s pojmovanjem N. Pirih Svetina (2000), ki piše: »Jezikovna zmožnost (tudi sporazumevalna zmožnost) je znanje in vedenje, ki posamezniku omogoča, da lahko ustrezno in učinkovito (receptivno in produktivno, se pravi kot poslušalec in govorec, bralec in pisec) uporablja jezik, in sposobnosti (spretnosti), da to znanje uporablja za sporazumevanje v realni situaciji - da lahko tvori in razume poljubno število besedil v različnih govornih položajih in za različne potrebe oziroma sporazumevalne namene.« (Prav tam, str. 45)

³ Z zvezo sporazumevalna resničnost/realnost mislim tisto resničnost, v kateri poteka sporazumevanje z besedili (ki vključuje tvorca besedila, prejemnika besedila in konkretne okoliščine) in s katero se vsi jezikovni uporabniki vsakodnevno srečujemo. Upoštevanje SR pomeni »raziskovanje jezika v resničnem sporazumevanju in opazovanje jezikovnega sporazumevanja kot družbene in psihološke dejavnosti, ki je izrazito kontekstualne narave« (Stabej 2008, str. 2).

za zavedanje, da jezikovne norme ne moremo enačiti z jezikovnim sistemom, saj naj bi bila norma (v nasprotju s sistemom kot teoretičnim konstruktom) »*nekaj družbeno prijemljivega in celo v veliki meri preverljivega*« (Stabej 2008, str. 2). To konkretno pomeni raziskovanje jezika v sporazumevanju z upoštevanjem jezikovnega gradiva, temeljčnega na rabi jezika vseh uporabnikov tega jezika in ne le na rabi jezika t. i. reprezentativnih uporabnikov jezika,⁴ ki naj bi predstavljala »*najkvalitetnejšo rabo jezika*« (prav tam, str. 8).

Znotraj temeljne prenovne učnega načrta za slovenščino (1998, 2008), ki je vsebinsko, formalno in avtorsko povezana s t. i. slovenskim sporazumevalnim modelom oz. širše gledano z domnevo o pomanjkljivi produktivni zmožnosti Slovencev, je kot eden osrednjih ciljev izpostavljena razvita prožna jezikovna zmožnost dijakov in učencev; pri tem pa je »besedilo izhodišče in cilj« (Bešter, Križaj Ortar in Kržišnik 1994). Na tej osnovi so oblikovani tudi učbeniki za jezikovni pouk v srednjih šolah. Na pragu besedila (tako pri pouku dijaki najprej sprejemajo določeno besedilo, v naslednji fazi pa ga po analogiji tudi tvorijo).⁵

V okviru svoje prvotne raziskave iz l. 2002 (Krapš 2004)⁶ sem uporabila t. i. »šolsko« metodo merjenja jezikovne zmožnosti dijakov, in sicer je šlo za (kvantitativno) merjenje (predvsem) produktivne zmožnosti s stališča napak oz. odklikov od danih kriterijev, po katerih naj bi v pedagoški praksi (tudi na maturi) merili »*pravilnost oz. ustreznost*« posameznih besedil (Bešter, Križaj Ortar in Kržišnik 1994). Ti »dani kriteriji« so se pokazali kot problematični z več stališč:

- a) s stališča znanstvene utemeljenosti, saj so besedilni vzorci v jezikovnih učbenikih eksplicirani kot normativni, čeprav ti niso rezultat empirične raziskave, ki bi z zbrano bazo podatkov podpirala/potrjevala obstoj teh vzorcev;

⁴ Tj. s strani jezikoslovne/strokovne elite »*pooblaščenih uporabnikov jezika v ustreznem (so)besedilu*.« (Prav tam, str. 8)

⁵ Kot profesorica na srednji šoli posredujem znanje v skladu z novim UN - in sicer določena normativna pravila/kriterije za tvorjenje/sprejemanje besedil (torej tudi na najširši sporazumevalni ravni; seveda ob knjižnojezikovnih pravilih - na ravni jezikovnega sistema, a jih tu puščam ob strani). Ti kriteriji (podani v obliki besedilnih vzorcev in definicij) so sicer povezani s temeljnim ciljem UN: razvijati prožno JZ dijakov, torej vzgajati govorce, ki so sposobni produkcije in recepcije besedil v najrazličnejših okoliščinah; a po mojih izkušnjah pogosto delujejo nasprotno: še celo »omejujejo« jezikovo prožnost, saj dijaki tvorijo tudi besedila, ki niso skladna z učbeniškim vzorcem, za katera s funkcionalnega stališča tudi (nikakor) ne moremo reči, da so manj ustrezna/pravilna v smislu izpolnitve določenega sporazumevalnega namena; podobno velja tudi za besedila, s katerimi se dijaki srečujejo v sporazumevalni resničnosti.

⁶ Tudi v tej primarni raziskavi so se potrdile dileme, navedene v opombi 5 (predvsem glede razhajanja šolske teorije/prakse in sporazumevalne resničnosti). Vrednotila sem namreč dijakovo produktivno zmožnost (dejavnost), in sicer s stališča napak, torej tako kot v šoli. To pomeni, da sem dijakovo besedilo (npr. prijavo na razpis) primerjala z normativnim vzorcem tega besedila v učbeniku in beležila odklike na različnih ravneh.

Rezultati merjenja so bili presenetljivi, saj naj dijaki ne bi bili zmožni tvoriti funkcionalno uspešnega uradnega besedila (npr. prijave na razpis). Ti rezultati so mi kot profesorici, ki se z dijaki vsak dan srečujem in lahko zanje trdim, da na splošno vendarle niso nepismeni, zbudili dvom o taki metodi merjenja jezikovne zmožnosti.

- b) s teoretičnega stališča, saj status besedilne vrste (vzorca/modela) tudi sicer (če bi baza podatkov obstajala) ne more imeti enake normativne vrednosti kot zglede na ravni jezikovnega sistema (oz. kot knjižnojezikovna pravila);⁷
- c) s praktičnega stališča je tako merjenje problematično, saj so spregledani temeljne okoliščine, različni psihološki, socialni dejavniki, ki vplivajo na tvorčevo vedenje o svetu in jezikovno vedenje in s tem posredno tudi na produktivno dejavnost - dijaki so se pri tvorjenju prijave na razpis le vživljali v situacijo, niso je živeli; njihova besedila so v grobem vendarle (če upoštevamo njihovo stopnjo vključenosti v družbo) zadostila komunikacijski situaciji, jasen je bil namen. Posredovanje informacije, da so slabše pismeni, je tako zavajajoče in sporno.

V raziskavi sem se tako posvetila le tistemu delu učnega načrta, ki načrtuje oz. predvideva posredovanje znanja o sporazumevalni dejavnosti oz. tvorjenju in sprejemanju besedil.

V dobi hitro razvijajočih se jezikovnih tehnologij, odprtih možnosti za preverjanje/raziskovanje najširše jezikovne rabe (žal so jezikovnotehnološke možnosti zaradi različnih vzrokov še vedno premalo dostopne najširšemu krogu uporabnikov, a o tem mora teči beseda drugje)⁸ se zdi v šolski praksi nerazumljivo (predvsem) ob besedilnih vrstah vztrajati pri sistemu celostnega podajanja snovi v obliki normativnih vzorcev in pravil (kakršno imamo danes v srednji šoli). Učni načrt ostaja na tem področju kljub vsem pozitivnim spremembam v svojem najglobljem bistvu enak - gre za t. i. maksimalno univerzalnost (Verschueren 2000, str. 97): »pravilno« v jeziku najširše gledano določa jezikoslovna avtoriteta, jezikoslovec kot določevalec in branilec »dobrega« jezika, »primernih« besedil. Sporazumevalna realnost, ki jo dijaki tudi živijo,⁹ torej ne šteje (ali je vsaj premalo upoštevana), tam nastajajo - če se usmerim le na besedila, ki kompleksno gledano delujejo drugače kot jezikovni sistem - s stališča jezikoslovca »neustrezna, neprimerna« besedila (citiram soavtorice učbenikov Na pragu besedila, ki so leta 2008 predstavljale nove/prenovljene učbenike, nastale v skladu s prenovljenim učnim načrtom 2008). Zato je treba ta besedila »ustrezno popraviti«, taka naj gredo v priročnike, učbenike, taka je treba pisati - torej razvoj prožne jezikovne zmožnosti dijaka, ki je eden glavnih ciljev učnega načrta za jezik, pomeni usposabljanje dijaka za pisanje besedil, ki so po mnenju obstoječih jezikovnih avtoritet zdaj »pravilna in ustrezna«. Jasno je, da mora šola kot inštitucija vzgoje in izobraževanja učeče se usposobiti za rabo standardne različice jezika, za poznavanje obstoječih pravil jezikovnega sistema, uporabo jezikovnih priročnikov. Sprašujem pa se, ali v ta

⁷ Besedila delujejo po drugačnih načelih in jezikovne norme ne moremo enačiti z jezikovnim sistemom.

⁸ Obstoječi besedilni korpus Fidaplus; nastajajoči referenčni besedilni korpus (projekt Sporazumevanje v slovenščini).

⁹ Zato so vedno pogostejša njihova vprašanja, zakaj je npr. raba določene jezikovne oblike po obstoječih jezikovnih priročnikih obravnavana kot zaznamovana, če pa v različnih sporazumevalnih okoliščinah to obliko zaznavajo kot nevtrarno ali zakaj je zgradba neke besedilne vrste tako toga, če v sporazumevalni realnosti funkcionira tudi drugačna zgradba, po »normativnih« zgledih povsem neprimerna.

kontekst res sodi tudi usposabljanje učečih se za tvorjenje t. i. vzorčnih besedil. Lahko res govorimo o jezikovni prožnosti, če naučimo dijaka tvoriti besedila po primerih? Kako bo deloval v vlogi prejemnika - bo znal sprejemati pomanjkljiva besedila oz. kako bo ta besedila sprejemal, če je bil v okviru šolske prakse obdan le s »pravilnimi, ustreznimi« besedili?

Vprašanje je torej, ali je upravičena bojazen, da šola ne bi mogla enako uspešno opraviti svoje vloge, če bi se učeči znotraj njenih okvirov srečevali z realnimi besedili, s kakršnimi se že srečujejo v svojem življenju. Pri tem bi bil manjši tudi razkorak med »šolskim« in »uporabnim« znanjem. Ne zdi se namreč smiselno realna besedila predelovati v t. i. vzorčna besedila, kakršna se pojavljajo v učbenikih in so kot »pravilen« vzorec posredovana šolajoči se mladini, čeprav bo potem učenec/dijak v vsakodnevni jezikovi rutini srečal ponovno »nepredelana«, »nevzorčna« (pravzaprav izvorna) besedila določene besedilne vrste. Kot učitelj praktik se v komunikaciji z dijaki s temi težavami pri pojasnjevanju, zakaj je pravilno tako in ne drugače, ko pa je mogoče najti tudi druge možnosti, za katere ne moremo utemeljeno/dokazano trditi, da so »slabše«, tudi večkrat in vse pogosteje srečujem, saj živimo v času medmrežja, torej izjemne dostopnosti informacij (tudi npr. »t. i. referenčni korpus slovenščine fidaphus« (Stabej 2008, str. 9) je vedno pogosteje izrabljen kot možnost za pridobivanje informacij).

Raziskava

Problem raziskave in cilji

Glede na vse povedano me je sprva predvsem zanimalo vprašanje avtentičnosti kriterijev za posamezne besedilne vrste, ki jih šolska praksa v skladu z učbeniki podaja kot normativne, ne da bi bila jasna tudi merila, na osnovi katerih so bili ti kriteriji oblikovani.¹⁰

Izhajajoč iz tega osnovnega vprašanja oz. zanimanja so se kot temeljni cilji raziskave pokazale naslednje naloge:

1. preveriti status posameznih besedilnih vrst v sporazumevalni realnosti oz. v konkretnih jezikovnih okoliščinah (npr. prijave na razpis) in izpeljati splošne tipološke značilnosti besedilne vrste;¹¹

¹⁰ Znana ni nobena raziskava jezikovne realnosti oz. avtentične jezikovne produkcije, ki bi s konkretnimi podatki podpirala obstoj le-teh. So pa ti kriteriji v šolski praksi kljub temu merilo za presojanje večje/manjše razvitosti dijakove jezikovne zmožnosti; dijak mora te kriterije upoštevati, sicer je njegovo »znanje« ovrednoteno s slabšo oceno.

¹¹ Sodobna družba poraja vedno drugačne/nove potrebe po komunikaciji: govorec želi biti pri sporazumevanju uspešen, zato tvori besedila, ki te potrebe zadovoljujejo. To pomeni, da izbira take možnosti, ki zadovoljujejo nove komunikacijske potrebe in tako sooblikuje družbeno stvarnost (Verschueren 2000; Hoey 2001) in vpliva tudi na obstoj in delovanje besedilnih vrst v tej stvarnosti.

2. po induktivni metodi izpeljati hipotetične vzorce¹² posameznih besedilnih vrst - to pomeni izpeljati vzorce na osnovi analitičnega preseka lastnosti vseh zbranih besedil, nastalih v sporazumevalni realnosti (v specifičnih okoliščinah);
3. primerjati dobljene hipotetične vzorce z nepreverjenimi vzorci v jezikovnem učbeniku in ugotoviti, koliko so v jezikovni realnosti obstoječi »vzorci« besedil skladni s t. i. učbeniški vzorci.¹³

Vzorec

Vzorec v raziskavi so predstavljala zapisana besedila, namenjena sporazumevanju v uradnih okoliščinah. Kriterija, zaradi katerih sem se odločila za ta izbor besedil, sta povezana z domnevo o pogostosti tvorjenja/prejemanja besedil in z domnevo o počasnejšem spreminjanju uradnih okoliščin (besedil).

Zbirala in analizirala sem ta besedila (v oklepaju je število zbranih besedil): prijave na razpis (79), različne prošnje (62, 29, 206), pritožbe (38), pooblastila (36).¹⁴

Iz števil v oklepajih je vidno, da sem zbrala približno 50-80 pojavitev besedil za posamezno besedilno vrsto (BV); to je sicer statistično skromen vzorec, predstavljajo pa zbrane pojavitve besedil produktivno dejavnost družbeno aktivnih posameznikov v uradnih okoliščinah v določenem prostoru in času.¹⁵

Analiza makro- in mikrostrukture

Besedila sem analizirala na dveh ravneh, na ravni makro- in mikrostrukture - pri tem gre za umetno ločevanje, nujno zaradi preglednosti analize obsežnega gradiva.

Pri analizi *makrostrukture* sem v posebne razpredelnice vpisovala (beležila) besedila glede na to, kakšna je njihova *zunanja oblikovanost - torej, kje (in v kakšni obliki) je določen sestavni del besedila v celotnem besedilu (npr. kje v besedilu so sporočevalčevi podatki, v nadaljevanju: SP)*.

Zaradi preglednosti pri analizi in za lažjo obdelavo podatkov je bila nujna hipotetična členitev¹⁶ besedila na posamezne dele, ki po teoriji velja za uradna

¹² Ob predpostavki, da so ti vzorci lahko le odraz trenutne komunikacijske stvarnosti in orientacija »primernosti in ustreznosti« jezikovne produkcije v določenem prostoru/času, ne pa eksplicitna norma oz. statični/univerzalni vzorci.

¹³ Želela sem preveriti t. i. krožni proces, ki naj bi potrjeval nujnost neposredne povezave med teorijo in konkretnim jezikovnim gradivom v jezikoslovnem opisu, in sicer: stroka oblikuje »pravilna in ustrezna« besedila, šola pa - kot pomembna/osrednja inštitucija socializacije - ta besedila oz. vzorce učencem/dijakom podaja kot normativne; sedaj učeči se učenci/dijaki pa bodo v prihodnosti sooblikovali jezikovno realnost.

¹⁴ Zbirala sem tudi vabila, opravičila, zahvale, a sem jih iz analize zaradi preobsežnosti gradiva izločila.

¹⁵ Primer: tvorci 79 zbranih prijav na razpis so iskalci zaposlitve v različnih podjetjih, ustanovah ... po vsej Sloveniji v letih 2004 in 2005.

¹⁶ Ta členitev po teoriji (npr. Heinemann in Viehweger 1991, str. 147) velja za uradna besedila. V učbeniku Na pragu besedila 3 (Križaj Ortar idr. 2002, str. 94) pa gre za nekoliko drugačno poimenovanje oz. nekoliko drugačno razporeditev posameznih sestavin. Nekateri elementi so pri posameznih besedilih členjeni bolj, drugi manj natančno, kar pojasnujem sproti.

besedila (glej skico 1); ni pa ničesar vnaprej določala ali omejevala, saj sem jo dopolnjevala ali prilagajala glede na to, kaj je kazalo obravnavano besedilno gradivo - to pomeni, da analiziranih besedil nisem primerjala s tem teoretičnim modelom, ampak sem sestavine dodajala ali odzemale, kot je kazalo besedilo kot gradivo.

1. uvodni/začetni del (glava besedila)

SP = sporočevalčevi podatki (ime, priimek, naslov, telefon, el. pošta)

NP = naslovnikovi podatki (ime, priimek, naslov, telefon, el. pošta)

KR in D = kraj in datum

2. osrednji del¹

Naslov (npr. prijava, prošnja)

Nagovor

Jedro: Izrek zadeve (npr. izrek prošnje, pooblastila) (*večinoma v samostojnem odstavku, ne pa povsod)¹ + vsebina; predstavitev/življenjepis (z različnimi sestavnimi deli)

3. zaključni del

Zaključne fraze: zahvala, upanje na ugoditev, želja po odgovoru ...

Pozdrav

Podpis

(Priloge)

Skica 1: Hipotetična členitev uradnih besedil.

Konkretno to pomeni izpisovanje, kje v besedilu prijave na razpis so npr. sporočevalčevi podatki (SP) (lahko levo zgoraj, lahko desno zgoraj) itd.

Tako sem dobila število pojavitev posameznega elementa na določenem mestu in izračunala odstotke (npr. koliko odstotkov prijav ima SP zapisane levo zgoraj, koliko pa desno zgoraj). Rezultate sem beležila v nove razpredelnice (del jih bom tudi predstavila), na osnovi katerih so bili v nadaljevanju izpeljani vzorci.

Pri analizi *mikrostrukture* sem v nove razpredelnice beležila sredstva, s katerimi so posamezne sestavine uresničene/zapolnjene oz. na kakšen način so posamezne sestavine besedila uresničene, s čim so zapolnjene (npr. s katerimi sredstvi je zapolnjena kategorija SP).

Zlasti me je tu zanimal vsebinski oz. sporočilni del posamezne besedila - npr. izrek prijave, prošnje (kako je zapisan izrek), zapis t. i. samovrednotenja, zapis utemeljitve, zapis sklepa in pozdrava ...

Izpeljava hipotetičnega vzorca - ob primeru prijave na razpis

Sklepni del analize vsake besedilne vrste posebej je predstavljala izpeljava vzorcev. Izvedla sem jo tako, da sem na podlagi vsega ugotovljenega/izpisanega izločila dve do tri, kar zadeva odstotke najpogostejše razporeditve posamezne

sestavine v besedilu in dve do tri najpogostejše zapolnitve teh sestavin z mikroelementi.¹⁷

Vzorci sem podala v obliki tabel in prikazala prostorsko razporeditev sestavin v obliki skic (glej preglednico 1 in skici 2, 3).

Sestavni deli osrednjega dela besedila	Makrobesedilna analiza		Mikrobesedilna analiza	
Naslov besedila	V besedilu levo zgoraj pod NP. (= 74 prijav)	93,7 %	Prijava.	51,9 %
			Zadeva: Prijava.	11,4 %
			Drugo (od 93,7 %).	30,4 %
	Drugo (npr. brez naslova).	6,3 %		
Nagovor	V besedilu za naslovom.	22,8 %	Spoštovani!	
	V besedilu ni nagovora.	72,2 %		
	Drugo.	5 %		
Izrek prijave ¹⁸	V besedilu na začetku jedrnega dela prijave, v samostojnem odstavku. (= 70 prijav)	89,6 %	Najpogostejša možnost: <i>(Spodaj podpisani I&P se prijavljam ... /pri tem pa je le 21,58 % teh prijav, tj. 17 prijav od 27, vsebovalo glagol 'prijavljam se'.</i>	34,2 %
			Druga najpogostejša možnost (ki je pravzaprav različica prve): <i>Prijavljam se ... oz. Javljam se ...</i>	21,5 %
			Drugo (do 89,6 %)	33,9 %
	Drugo.	11,4 %		

Preglednica 1: Vzorec prijave na razpis - del preglednice.

V preglednici 1 so v *levem stolpcu* navedeni sestavni deli prijave, ki so se pojavljali v pregledanih 79 prijavah, npr. sporočevalčevi podatki „¹⁹ V *srednjem*

¹⁷ V raziskavi sem želela torej najprej ugotoviti, ali v realnem jezikovnem okolju sploh lahko govorimo o obstoju določenega vzorca besedilne vrste. Na osnovi teh ugotovitev sem se v nadaljevanju lotila objektivne primerjave t. i. učbeniškega vzorca z v raziskavi dobljenim vzorcem, pri tem ne eden ne drugi pri primerjavi nista imela normativne vloge.

¹⁸ Tu sta podana najpogostejša načina izrekanja prijave; raznovrstni posamezni načini izrekanja prijave so natančno evidentirani v podrobnejših tabelah. Več o tem Krapš Vodopivec 2008.

¹⁹ Prakso poimenovanja posameznih delov prijave sem povzela po slovenskem modelu sporazumevanja, prenesenem tudi v učbenike za srednje šole, saj me je v nadaljevanju zanimala primerjava v moji raziskavi dobljenih vzorcev prijav z učbeniškiimi vzorci.

stolpcu, stolpcu *makrobesedilna* analiza, je prikazana zastopanost sestavin besedila in razporeditev le-teh v samem besedilu. Navedena so torej mesta, na katerih so posamezni sestavni deli prijave skupaj z odstotkom pojavljanja na tem mestu (npr. sporočevalčevi podatki so najpogosteje razporejeni levo zgoraj ...). V *desnem stolpcu*, stolpcu *mikrobesedilna* analiza, so navedena najpogostejša/značilna sredstva, s katerimi so sestavni deli prijave zapolnjeni (oz. s katerimi so posamezni deli besedila ali posamezne sestavine besedila uresničeni/-e). To pomeni, da so bili npr. na mestu, kjer se v prijavi pojavljajo sporočevalčevi podatki, najpogosteje zapisani ime in priimek sporočevalca ter njegov naslov, redkeje pa še telefonska številka.

Mikrobesedilno raven kažeta tudi skici 2 in 3.

I&P sporočevalca /
naslov / pošta

Kraj, datum oz. samo
datum

I&P naslovnika (naziv
podjetja) / naslov / pošta

PRIJAVA

Jedro prijave in zaključek

1. Izrek prijave: (Spodaj) podpisani I&P (rojen) se prijavljam na razpis.
2. Srednje dolga predstavitev (tj. do pet odstavkov), ki vsebuje:
 - a) rojstne podatke S (če niso podani v izreku)
 - b) podatke o izobraževanju
 - c) podatke o zaposlitvi in izkušnjah
 - d) utemeljitev prijave
 - e) samoviednotenje
 - f)
3. Zahvala za pozornost/odgovor in pozdrav (v isti povedi z zaključkom).

Ime in priimek+
lastnoročni podpis

Priloge-po
alinejah

I&P sporočevalca /
naslov / pošta / telefon

I&P naslovnika (naziv podjetja) /
naslov / pošta

ZADEVA: PRIJAVA

Spoštovani!

Jedro prijave in zaključek

1. Izrek prijave: Prijavljam se/javljam se na razpis za...objavljen v ... (K)
2. Srednje do lga predstavitev (do 5 odstavkov), ki vsebuje:
 - a) rojstne podatke S (če niso podani v izreku)
 - b) podatke o izobraževanju
 - c) podatke o zaposlitvi in izkušnjah
 - d) utemeljitev prijave
 - e) samoviednotenje
 - f) dodatna znanja.
3. Brez neposrednega zaključka, le pozdrav: 'S spoštovanjem' oz. 'Lep pozdrav'.

Ime in priimek +
lastnoročni podpis

Kraj, datum oz.
samo datum

Skici 2 in 3: Dva po odstotku najpogostejša vzorca prijave na razpis.

Natančen komentar mikrobesedilnih uresničitvev zaradi preobsežnosti ni mogoč (več o tem Krapš Vodopivec 2008).²⁰ Omenim naj le zanimivo ugotovitev: na skici 2 je vidno, da je kategorija SP (sporočevalčevi podatki) uresničena s temi

²⁰ Zlasti bi tu zahtevala nadaljnje izpeljave mikrobesedilna/individualna stilistika tvorcev (npr. kako in zakaj tako ti utemeljujejo prijavo, kako vrednotijo sebe ...).

elementi: ime in priimek sporočevalca ter njegov naslov; na drugi (skica 3) pa je tem elementom dodana še telefonska številka. S stališča sodobne družbe, v kateri govorimo že o t. i. e-slovenščini, je vsekakor nenavadno, da leta 2005, ko so analizirana besedila nastala, ni bilo med zbranim gradivom nobenega primera prijave na razpis, ki bi vseboval tudi podatke o elektronski pošti sporočevalca.

Primerjava v raziskavi dobljenih vzorcev z učbeniškiimi »vzorci«

V nadaljevanju raziskave sem primerjala dobljene vzorce z učbeniškiimi »vzorci«. Namen primerjave je bil preveriti razmerje domnevno normativnih učbeniških »vzorcev« z avtentično jezikovno produkcijo in postaviti orientacijska merila za presojanje večje/manjše uspešnosti konkretnih uresničitev besedil. Zanimalo me je torej, v kakšnem razmerju so učbeniški »vzorci« z besedili, ki so se takrat pojavljala v realnosti, predvsem zato, ker imajo učbeniški »vzorci« v okviru šolske prakse normativno vrednost,²¹ pri tem pa njihova normativnost ni preverjeno izkazana s podatki iz konkretnih (tipičnih) sporazumevalnih okoliščin; kljub temu pa je v okviru šolskega sistema potrebno najti način za vrednotenje tudi produktivne in receptivne zmožnosti šolajoče se mladine.

Primerjava na mikrobeseidni ravni - mikrobeseidna stilistika

Primerjavo med vzorcema bom predstavila ob primeru uresnitve začetka osrednjega dela prijave na razpis (tj. naslova, nagovora, izreka prijave) - preglednica 2.

	Analiza gradiva v raziskavi kaže te možnosti:	Učbenik kaže te možnosti:
Naslov	Prijava (52 %) Zadeva: Prijava (12 %)	Prijava na razpis za ...
Nagovor	Spoštovani! brez nagovora (70 %)	Spoštovani!
Izrek prijave	1. (Spodaj) podpisani I&P (rojen ...) se prijavljam na razpis za ... (ni Č in K). (34 %) 2. Prijavljam se/javljam se na razpis za ..., objavljen v ... (K, redko Č). (21 %)	Prijavljam se na razpisano . (K, Č)

Preglednica 2: Primerjava vzorcev.

²¹ V praksi to pomeni, da so pravila za tvorjenje in sprejemanje besedil v jezikovnih učbenikih za srednje šole podana v obliki definicije, ki ima normativno moč. Neupoštevanje definicije se v šolskem sistemu sankcionira z nižjimi/slabšimi ocenami.

Kot je vidno iz preglednice 2, raziskava kaže več možnosti, dve najpogostejši sta navedeni v preglednici. Učbenik pa na vseh treh predstavljenih ravneh ponuja samo eno možnost, ki je bolj ali manj skladna z eno ali drugo najpogostejšo možnostjo, izkazano v raziskavi, drugih možnosti sploh ne omenja (ne v definiciji ne v vzorčnih primerih besedil).

Možnost, ki jo v zvezi z naslavljanjem uradnega besedila ponuja učbenik, tj. »prijava na razpis«, bi s funkcionalnega stališča seveda zadoščala - tvorec z izbiro te možnosti izrazi svoj namen (pa tudi temo besedila). A raziskava kaže, da tvorca čutijo potrebo po podkrepitvi naslova, zato dodajo še »zadevo«. Pogostost te izbire (tj. »Zadeva: Prijava na razpis«) v jezikovni realnosti kaže na to, da je med sodelujočimi v raziskavi ta vzorec živ in je v bližnji preteklosti verjetno prevladoval (pojavlja se npr. tudi v starejših jezikovnih učbenikih, prim. Pogorelec in Kolar 1981 - tega pa sistematično nisem preverjala).

V izreku prijave naj bi tvorec (tudi po učbeniku) izrazil dejanje (»prijavljam se«), saj je ta izrek s funkcionalnega stališča dovolj. Govorci pa se odločajo za zelo različne možnosti, v naši raziskavi najpogosteje za izraženost subjekta (in ne dejanja), in sicer kot »spodaj podpisani se prijavljam« (ki je s slovničnega, stilističnega in funkcionalnega stališča pravzaprav pleonazem), »podpisani se prijavljam« ali »I&P se prijavljam«. Veliko redkeje se pojavljajo možnosti »prijavljam se«, »javljam se«, »priglašam se«.²²

Tudi rezultati ankete med naslovniki (v nadaljevanju je na kratko predstavljena) kažejo, da gre tu prav tako za željo po podkrepitvi povedanega oz. dodatno potrditev istovetnosti s podpisom. Podobno kot pri primeru »zadeva« lahko domnevam, da gre za vzorec, ki so ga sodelujoči v bližnji preteklosti (lahko tudi znotraj šolskega sistema) ponotranjili (preverjanje te domneve bi zahtevalo samostojno raziskavo).

Dejstvo pa je, da ima tvorec besedila svoj *razlog*, da se odloči za eno in ne za drugo možnost, čeprav bi bila slednja z vseh stališč primernejša; to *možnost izbire tvorec mora imeti* - s funkcionalnega stališča je ne moremo/smemo obravnavati kot napake, saj ne ogroža izpolnitve namena - to je pokazala raziskava.

Pomen primerjave in ugotovitve

Te primerjave so pomembne s stališča vpliva šolskega sistema na jezikovno prakso v sporazumevalni dejavnosti.

Stroka oblikuje/določa »pravilna in ustrezna« besedila; šola kot osrednja inštitucija socializacije ta besedila prenaša na dijake/učence, to pa pomeni, da nanje prenaša hipotetično normo na področju obstoja in delovanja besedilne vrste. In ker je okviru šolskega sistema produktivna zmožnost dijakov vrednotena tudi s stališča odmikov od nepreverjenih vzorcev besedil, ki so posredovani kot normativni, se poveča verjetnost, da bodo dijaki te vzorce uzavestili in jih udejanjali v sporazumevalni praksi, torej (z njimi) sooblikovali jezikovno realnost.

²² V prihodnje bi bilo zanimivo izvesti podrobnejšo sistematizacijo teh možnosti (tj. popis najpogostejših možnosti izrekanja prijave, prošnje v določenem prostoru in času), ki bi uporabnikom jezika omogočala pregled možnih izbir za uresničitev določene kategorije v besedilu (družbeno bolj/manj sprejemljive možnosti).

Rezultati primerjave kažejo visoko stopnjo skladnosti »učbeniških vzorcev« s konkretnimi uresničitvami besedil v sporazumevalni resničnosti (v določenem času), torej so učbeniški vzorci trenutno aktualni. Kljub temu pa šolsko vrednotenje jezikovne produkcije kot napake, če se ta odmika od vzorca v učbeniku, ne vodi k uresnitvi cilja učnega načrta za slovenščino, to pa je razvoj prožne jezikovne zmožnosti posameznika. Dejstvo je, da šolsko posredovanje znanja o sporazumevalni dejavnosti zahteva svojevrstni pristop, pri tem pa se je potrebno zavedati, da besedilni vzorci, ki so neposredno vezani na jezikovno rabo, pa čeprav izpeljani na podlagi empirične analize obsežnega besedilnega vzorca (obstoječega v konkretnih, časovno omejenih okoliščinah), ne morejo imeti enake normativne vrednosti kot zgled na ravni jezikovnega sistema, ampak lahko predstavljajo le orientacijska merila za presojanje večje/manjše uspešnost konkretnih uresnitev besedil.

Ker pa so v šolskem sistemu - tudi v (živi in hitro spreminjajoči se) sporazumevalni dejavnosti - zaradi objektivizacije vrednotenja znanja do določene mere fiksirani vzorci nujni, bi bilo smiselno dijakom/učencem posredovati vedenje, da jezikovna realnost kaže dvoje/troje možnosti za uresnitev določenega splošnega besedilnega vzorca (vsaj v uradnem sporazumevanju; to kažejo analize obravnavanega besedilnega gradiva v naši raziskavi, sicer je vzorcev več) in jih pri posredovanju teh vzorcev usmerjati v ozaveščanje o vzrokih za večjo/manjšo uspešnost določenega načina sporazumevanja v določenih okoliščinah.

Potreba po vzorcih se torej kaže na več ravneh:

1. na ravni šolskega sistema - objektivizacija merjenja/preverjanja znanja;
2. na poslovnem področju;
3. v vsakodnevnem sporazumevanju v uradnih okoliščinah.

Nekateri kolegi učitelji/profesorji bi želeli celo natančneje in strožje definirane (tj. standardizirane) vzorce besedil, da bi se jih dijaki naučili. Upošteva se zahtevnost sedanjega maturitetnega preizkusa, na katerem je tvorjenje neumetnostnih besedil visoko točkovana naloga, se jim ta rešitev zdi najprimernejša.

V številnih podjetjih imajo npr. svojo obliko uradnih besedil; to je neke vrste standardiziran obrazec oz. gre za besedilo, ki ima že natisnjeno »glavo«, tako da nanj natisnejo samo potrebno besedilo.

Znanci me pogosto prosijo, naj jim napišem npr. prošnjo za delo, in sicer prošnjo, ki bo »čim bolj nova, zanimiva, privlačna za naslovnika.« Nočejo t. i. »zastarelih vzorcev«, čeprav ne vedo povedati, kaj zanje »zastarel vzorec« sploh pomeni oz. od kod ga poznajo. Iz njihovih besed je razbrati na eni strani potrebo po splošnih, stalnih, oprijemljivih temeljnih značilnostih določene besedilne vrste, na drugi strani pa željo po določeni stopnji izviranosti, odmiku od »splošnosti«. Po Beaugrandu in Dresslerju (1992, str. 18) gre pri tem za primerno razmerje med informativnostjo in sprejemljivostjo - besedilo ne sme biti ne preveč ne premalo informativno, saj v obeh primerih ne doseže svojega namena, torej ni dovolj učinkovito in ni ustrezno. V tem okviru bi bilo zanimivo preveriti, v kakšnem razmerju sta na lestvici pomembnosti za uporabnika jezika izviranost in želja po sprejetosti v družbi in razumljivosti posredovanega sporočila v komunikaciji. Kaže

se namreč težnja po večji standardiziranosti besedil, čeprav na račun avtorskega dela oz. izvirnosti, to pa bi seveda zahtevalo nadaljnje izpeljave.

Raziskava je pokazala, da je možna pot, ki vodi k ravnovesju med tvorčevu potrebo po vzorcih na različnih ravneh in živostjo sporazumevalne realnosti v:

- zavedanju spremenljivosti okoliščin, ki vplivajo na jezikovno dejavnost,
- nenehnem aktualiziranju teh okoliščin v sporazumevalni dejavnosti,
- hkrati pa v upoštevanju t. i. minimalne univerzalnosti (to pomeni, da jezikovni uporabnik ima možnost izbir na različnih ravneh, da pa so te možnosti omejene) (Verschueren 2000, str. 97).

Na pedagoški ravni bi ta možnost ustrezala tako kolegom za usmerjanje dijakov h kar najuspešneje opravljeni maturi iz materinščine kot tudi zadostila težnjam sedanjega učnega načrta po razvijanju prožnega uporabnika jezika (ob večji avtonomnosti profesorja pri posredovanju snovi); na ravni uradnega in poslovnega sporazumevanja v določeni družbi pa bi jezikovnim uporabnikom ponujala prijemljive smernice pri lastni jezikovni produkciji.²³

Rezultati raziskave kažejo obstoj splošnega besedilnega vzorca v sporazumevalni resničnosti v določenem časovnem okviru v določeni družbi (in več možnih zapolnitev tega vzorca). Uporabniki jezika (v vlogi tvorcev) v konkretni sporazumevalni dejavnosti zavestno ali ne izhajajo iz (tega) vzorca v želji po jezikovni produkciji, ki bo v tem okviru razumljiva in sprejeta (in vplivajo na oblikovanje družbene stvarnosti). Na drugi strani pa uporabniki tudi v vlogi prejemnikov/naslovnikov besedil kažejo pripravljenost za sprejetje tudi manj kohezivnih in koherentnih besedil, v katerih je jasen namen sporazumevanja, ki morda ne ustrezajo določenemu, v njihovi zavesti uskladiščenemu vzorcu. Dejstvo pa je, da se v zavesti uporabnikov jezika besedilni vzorci veliko počasneje spreminjajo kot se spreminjajo ti vzorci v jezikovi realnosti (na to kaže npr. odsotnost elektronske pošte med sporočevalčevimi podatki v vseh prijavih na razpis iz leta 2005), sploh v sodobni »računalniški« družbi, v kateri potencialni vzorci besedil hitro zastarevajo oz. se spreminjajo v skladu s spremenjenimi/novimi sporazumevalnimi potrebami. Te se počasneje spreminjajo v uradnih okoliščinah, zaradi česar na tej ravni jezikovna realnost kaže večjo enotnost uresničitev besedil - vsaj pri besedilih, obravnavanih v raziskavi.²⁴

²³ Rešitve v tem duhu nastajajo v okviru projekta Sporazumevanje v slovenščini (glej spletno stran www.slovenscina.eu).

²⁴ To spoznanje je zlasti pomembno v pedagoški praksi. Primeri besedil npr. v srednješolskem učbeniku, kakršna naj bi sedanji srednješolci prejemali in tvorili (in predstavljajo normativen vzorec), bodo upoštevalje računalniško komunikacijo, ki s svojimi pravili vedno bolj vstopa v ospredje, kmalu zastareli/neuporabni, nekateri so verjetno že. Zastarevajo pa ta besedila oz. primeri konkretnih besedil tudi glede na vsebinsko aktualnost, saj ne sodijo v svet današnjega srednješolca, to pa je osrednjega pomena pri dijakovem ponotranjenju situacije, ko usvaja snov. Nekateri primeri uradnih besedil v učbenikih se navezujejo na okoliščine, ki so za današnjega srednješolca precej nerealne. V zvezi z avtentičnostjo okoliščine pri tvorjenju in sprejemanju besedil primerjaj Krapš Vodopivec 2005.

Anketni vprašalnik in odgovori naslovnikov

Opis problema in cilji

Zadnji del raziskave je predstavljala anketa med naslovniki v prvem delu raziskave analiziranih besedil.

Cilj izvedbe ankete (zlasti prvega dela) je bil ugotoviti sprejemljivostne navade hipotetično najpogostejših naslovnikov različnih (uradnih) besedil, del katerih je bil podrobno analiziran tudi v prvem delu raziskave (prijave in prošnje, pritožbe, zahvale, opravičila, vabila). Rezultati ankete in iz njih izpeljani sklepi naj bi tako dopolnili rezultate prvega dela raziskave s podatki o tem, kakšna (uradna) besedila anketirani naslovniki, ki predstavljajo vzorec v določenem časovnem družbenem okviru, prejemajo, na kaj so pri receptivni dejavnosti najbolj pozorni oz. kaj je zanje pri prejetem besedilu najbolj moteče na oblikovni in vsebinski ravni.²⁵ V drugem delu ankete pa so me zanimale tudi izkušnje anketirancev v vlogi tvorcev.

Vzorec

Vzorec predstavlja 52 vrnjenih anket (poslala sem 200 anket v 16 mest/krajev po Sloveniji v različna podjetja, ustanove, društva, banke). Naslovniki, ki so anketni vprašalnik vrnili, so iz različnih krajev v Sloveniji in se z obravnavanimi besedili vsak dan srečujejo. Med anketiranci je bilo največ žensk z univerzitetno izobrazbo v starostni skupini 35-55 let.

Opis vprašalnika - primeri anketnih vprašanj

Tu ni prostora za podrobnejšo razlago celotne ankete in rezultatov (več o tem Krapš Vodopivec 2008). Predstavila bom le tri primere anketnih vprašanj (*Pomembnost sestavin prijave za naslovnika, Na kaj so anketiranci zelo pozorni v prijavi, Mikrobeseidilna stilistika*) oz. odgovorov nanje in jih primerjala s prvim delom raziskave.

²⁵ Na osnovi rezultatov naj bi predvidoma izpeljala tudi sklepe o tem, ali je dejstvo, da sporočevalec z besedilom uresniči svoj (sporazumevalni) namen, lahko eden temeljnih kriterijev za ocenjevanje večje/manjše uspešnosti pisnega sporazumevanja, čeprav sicer zapisano besedilo ne izpolnjuje vseh v prejemenkovi zavesti uskladiščenih zahtev po makro- in mikrostrukturi prejetega besedila.

VPRAŠANJA	ODGOVORI										SKUPAJ	
	Zame zelo pomembno		Zame manj pomembno		Zame zelo nepomembno		Ni odgovora		Drugo			
	f	f%	f	f%	f	f%	f	f%	f	f%	f	f%
Piščevi podatki	45	86,5	3	5,8	3	5,8	1	1,9	-	-	52	100
Naslovnikovi podatki	33	63,5	14	26,9	4	7,7	1	1,9	-	-	52	100
Kraj, datum	30	57,7	18	34,6	3	5,8	1	1,9	-	-	52	100
Naslov	35	67,3	12	23,1	1	1,9		5,8	1	1,9	52	100
<i>Uradni nagovor</i>	23	44,2	22	42,3	6	11,5	1	1,9	-	-	52	100
Sklicevanje na razpis	34	65,4	12	23,1	5	9,6	1	1,9	-	-	52	100
Življenjepis	45	86,5	3	5,8	3	5,8	1	1,9	-	-	52	100
Utemeljitev	36	69,2	11	21,1	4	7,7	1	1,9	-	-	52	100
<i>Zaključek, uradni pozdrav</i>	21	40,4	25	48,1	5	9,6	1	1,9	-	-	52	100
Podpis	39	75	9	17,3	3	5,8	1	1,9	-	-	52	100
Priloge	34	65,4	11	21,1	5	9,6	1	1,9	-	-	52	100
<i>Glagol. čas</i>	23	44,2	20	38,5	7	13,5	1	1,9	-	-	52	100

Preglednica 3: Pomembnost sestavin prijave za noslovnika.

Iz preglednice 3, ki podaja rezultate anketnega vprašanja, s katerim sem preverjala, katere sestavine so za noslovnike prijave na razpis v samem besedilu najpomembnejše, lahko razberem, da so po mnenju anketirancev, ko sprejemajo prijavo na razpis, pomembne skoraj vse sestavine - več kot 50 % vseh anketirancev je torej za večino danih sestavin zapisalo, da so po njihovem mnenju za prijavo na razpis pomembne. Najpomembnejši pa se anketirancem zdijo *sporočevalčevi podatki*, *natančen zapis življenjepisa* in *sporočevalčev podpis*; to je v skladu z rezultati prvega dela raziskave in to ponovno kaže tudi preglednica 4.

Pomembnost teh sestavin je s funkcionalnega stališča pričakovana - za uspešnost sporazumevanja v uradnih okoliščinah mora torej prijava na razpis za delovno mesto vsebovati natančne podatke o sporočevalcu in potrditev teh podatkov z lastnoročnim podpisom. Manj pomembne elemente prijave na razpis predstavljata po odgovorih anketirancev sodeč le kategoriji: *uradni nagovor*, *zaključek/pozdrav*, ki predstavljata v uradnih besedilih vljudnostno formulo. Naslovnikovo sprejemanje besedil brez vljudnostnih formul potrjuje veliko stopnjo tolerantnosti noslovnikov pri sporazumevalni dejavnosti v uradnih okoliščinah, torej veliko pripravljenost za sprejemanje različnih besedil, čeprav ta niso v skladu s splošnim besedilnim vzorcem, ki obstaja v jezikovni realnosti in tudi zavesti uporabnikov jezika.

Analiza besedil v prvem delu raziskave je sicer res pokazala, da v 70 % obravnavanih prijav na razpis uradnega nagovora (Spoštovani!) ni; sklep in pozdrav pa sta v taki ali drugačni obliki v vseh analiziranih prijavah. Če pogledamo še učbenik: ta obe kategoriji izpostavlja kot konstitutivna elementa vseh uradnih besedil, tudi prijave na razpis, in ne ponuja nobene alternativne možnosti.

Iz preglednice 4 je tudi vidno, da so naslovniki pri prejemanju prijave *posebej pozorni* na te kategorije: *prijava mora vsebovati natančne osebne podatke in življenjepis* (kot se je izkazalo že v analizi preglednice 3); naslovniki pa poudarjajo tudi *slovnično pravilnost* (in sklicevanje na razpis).

S stališča prej pojasnjene tolerantnosti naslovnikov do besedil, ki ne vsebujejo vljudnostnih formul, je zanimivo je, da je več kot 80 % anketirancev napisalo, da so zelo pozorni na slovnico pravilnost prijave na razpis; visoko stopnjo zahtevnosti glede jezikovne zmožnosti tvorca besedila, ki naj bi jo besedilo razodevalo, pa kažejo anketiranci tudi pri vseh drugih uradnih besedilih. Kategorija »sklicevanje na razpis« je zanimiv kazalec: kaže, da je v zavesti prejemnikov ločevanje prijav na razpis in prošnj s tega stališča - ki ga posebej izpostavlja učbenik, jezikovna realnost pa ga tudi po rezultatih prvega dela raziskave ne kaže - umetno, saj je 88 % sodelujočih označilo sklicevanje kot zelo pomembno pri prijavi na razpis, 42 % vseh anketirancev pa tudi pri prošnjah.

V zvezi z oblikovanostjo posameznih besedil rezultati ankete kažejo visoko toleranco prejemnikov teh besedil; to je v skladu z rezultati prvega dela raziskave.

VPRAŠANJA	ODGOVORI								SKUPAJ	
	Zame zelo pomembno		Zame manj pomembno		Zame zelo nepomembno		Ni odgovora			
	f	f%	f	f%	f	f%	f	f%	f	f%
biti mora slovnico pravilno	45	86,4	5	9,6	1	1,9	1	1,9	52	100
imam natančno določeno predstavo o tem, kakšen naj bo zunanji videz tega besedila	22	42,3	23	44,2	5	9,6	1	1,9	52	100
datum mora biti levo zgoraj ali desno zgoraj (med piščevimi in naslovnikovimi podatki)	12	23,1	19	36,5	19	36,5	2	3,8	52	100
podatki o piscu/tvorcu besedila morajo biti levo zgoraj	30	57,7	16	30,8	4	7,7	2	3,8	52	100
naslovnikovi podatki so razvrščeni pod podatke o piscu	29	55,8	19	36,5	2	3,8	2	3,8	52	100
napisano mora biti v 1. osebi ednine/množine (npr. prosim/prosimo za ...)	35	67,3	13	25	2	3,8	2	3,8	52	100
priložen (ali vstavljen v besedilo) mora biti življenjepis	48	92,3	2	3,8	1	1,9	1	1,9	52	100
imeti mora še druge priloge	31	59,6	15	28,8	4	7,7	2	3,8	52	100
sklicevati se mora na razpis, oglas	46	88,5	2	3,8	3	5,8	1	1,9	52	100
vsebovati mora natančne osebne podatke	51	98,1	0	0	0	0	1	1,9	52	100

Preglednica 4: Na kaj so anketiranci zelo pozorni v prijavi.

V drugem delu ankete so se sodelujoči (kot tvorci/naslovniki) pri enem izmed vprašanj odločali, katera izmed obeh v anketi danih možnosti za zapolnitev iste besedilne kategorije, npr. izreka prijave na razpis, naslova besedila, nagovora se jim zdi primernejša ali vsaj nemoteča. Če le delček rezultatov primerjam s prvim delom raziskave, lahko ugotovim precejšnjo skladnost rezultatov, ki potrjujejo, da gre pri tem resnično za individualno stilistiko tvorca, ki ne ogroža izpolnitve namena besedila, zato je ne moremo označiti kot napako.

<i>Raziskava besedil</i>	<i>Anketa med naslovniki</i>
(Spodaj) podpisani (34 %) ²⁶	(Spodaj) podpisani - zelo pogosto (53 %) ²⁷
Prijava (Zadeva: Prijava) (21 %)	Zadeva: Prijava (59 %)

Preglednica 5: Mikrobeseidilna stilistika.

Rezultati ankete kažejo, da so naslovniki naravnani v uspešno sporazumevanje, da »zahtevajo« ravnesje med sprejemljivostjo in informativnostjo. Po eni strani tako kažejo veliko stopnjo tolerantnosti pri sprejemanju besedil zlasti na ravni makrostrukture, pa tudi na ravni dopuščanja individualne stilistike na mikrobeseidilni ravni. Na drugi strani pa naslovniki kažejo tudi visoko stopnjo zahtevnosti, in sicer izpostavljajo (i) pomembnost jasno izraženega namena besedila v pisnem sporazumevanju (v povezavi z natančnostjo pri podajanju osebnih podatkov in s podpisom) in (ii) razvito sporočevalčevo jezikovno/sporazumevalno zmožnost.

Vse to kaže na tesno povezanost makro- in mikroravni v zavesti naslovnikov (in potrjuje ugotovitve prvega dela raziskave), saj se jasen namen izraža v ustrezni zunanji zgradbi besedila (tj. ustrezni za omenjene naslovnike v določenih okoliščinah); bolj ali manj ustrezna zgradba besedila pa je ponovno tesno povezana z večjo/manjšo razvitostjo sporočevalčeve jezikovne in širše sporazumevalne zmožnosti. Analiza rezultatov ankete tudi - vsaj po posameznih anketnih vprašanjih - kaže, da bi bilo potrebno metodo merjenja sprejemljivostnih navad naslovnikov (tj. navad oz. pričakovanj naslovnika pri sprejemanju uradnih besedil) v prihodnje dodelati, zlasti s stališča jasnosti in nedvoumnosti.

Sklep

V raziskavi izpeljani vzorci predstavljajo za določeno področje sporazumevanja reprezentativne besedilne vzorce, in sicer reprezentativne v določenih, časovno omejenih, družbenih okoliščinah, saj gre za presek lastnosti besedil, s katerimi se določeno število jezikovnih uporabnikov ta hip sporazumeva. Zaradi dveh razlogov pa ti vzorci ne morejo imeti statusa univerzalnih, eksplicitno kodificiranih pravil:

²⁶ Navedeni so odstotki besedil, ki so vsebovala zapisano besedilno uresničitev.

²⁷ Navedeni odstotki kažejo število anketirancev, ki so dano možnost izbrali kot primerno oz. vsaj nemotečo.

1. ker raziskava ne zajema celotne populacije govorcev slovenskega jezika;
2. ker posamezni vzorci s spremenjenimi okoliščinami zastarevajo (oz. izgubljajo svojo funkcionalnost) - spreminjajo se potrebe v sporazumevanju (zaradi naprednih tehnoloških možnosti za komuniciranje govorimo danes o dobi t. i. e-slovenščine; tehnološki razvoj brez dvoma predstavlja enega glavnih razlogov za hitrejšo spreminjanje in menjavanje besedilnih vzorcev).

Rezultati raziskave tudi potrjujejo obstoj globalnega besedilnega vzorca oz. besedilne vrste v sporazumevalni resničnosti, ki jo določajo splošne tipološke značilnosti, ugotovljene po induktivni metodi opazovanja besedilnega gradiva v sporazumevalni resničnosti.²⁸

Raziskava sporazumevalne dejavnosti potrjuje potrebo po besedilnih vzorcih, ki bi bili indikatorji družbeno sprejemljivega v besedilni produkciji/recepciji - torej potrebo po nezavezujoči ali delno zavezujoči orientaciji za jezikovne uporabnike v obliki konstitutivnih in dopolnilnih prvin/gradnikov na makro- in mikrobeseidilni ravni, pri tem pa je nujno kontinuirano spremljanje obstoja in delovanja besedil v sporazumevalni resničnosti na znanstveno-pedagoški ravni. Na eni strani to pomeni stalnost znanstvenih/empiričnih raziskav sporazumevalne resničnosti²⁹ ob uzaveščanju védenja, da komunicirajoči intuitivno skuša doseči cilj - da bi bil pri svoji sporazumevalni dejavnosti *razumljen in v družbi sprejet*; da zato z *izbiranjem* med možnostmi pri produkciji in recepciji skuša doseči ta cilj, to pa pomeni, da *zavestno ali ne sprejema trenutno prevladujoče vzorce* iz svojega družbenega okolja oz. sprejema t. i. implicitno normo (Stabej 2008, str. 2) in s tem *sooblikuje družbeno stvarnost* (Verschueren 2000; Hoey 2001).

Na drugi strani pa to pomeni nujnost prenašanja rezultatov raziskav (tudi tu se zavedam, da je to organizacijsko in izvedbeno velik zalogaj) v šolsko teorijo in prakso - da bi resnično vzgajali prožnega jezikovnega uporabnika, kakor predvideva učni načrt za slovenščino. Glede na to, koliko je posamezno besedilo v sporazumevalnem procesu uspešno v pomenu zadostitve namena, bi bilo tako - vsaj v okviru šolskega sistema - smiselno tudi ločevati primerna/ustrezna besedila znotraj besedilne vrste od manj ustreznih in tako šolajočo se mladino usmeriti v uzaveščanje njihove intuitivne potrebe po razumljivosti in sprejemljivosti oz. po uzaveščanju lastne jezikovne zmožnosti. Praktično to pomeni nujnost pogoste in najraznovrstnejše konkretne (šolske) dejavnosti ustvarjanja in sprejemanja besedil (k temu Učni načrt za slovenščino - tako dosedanji, sprejet leta 1998, kot posodobljeni - tudi stremi), predvsem pa uzaveščanje te dejavnosti, to pa pomeni uzaveščanje večje/manjše uspešnosti konkretnega besedila v konkretni sporazumevalni dejavnosti in razlogov zanjo, pri čemer so učbeniški vzorci besedilnih vrst dobrodošli kot orientacijska besedila, ob pomoči katerih bi dijaki lažje ponotranjili, zakaj je v določenih okoliščinah uspešnejši (ne pa tudi edini) določen način sporazumevanja.³⁰

²⁸ Gre za visok odstotek ponovitev določene zgradbe (oz. zgradb) besedila znotraj iste besedilne vrste in tudi za visok odstotek istih elementov, ki zapolnjujejo/uresničujejo sestavne dele zgradbe besedila na mikrobeseidilni ravni.

²⁹ Pri tem se zavedam, da zahteva ta pristop najmanj veliko organizacijske spretnosti.

³⁰ Čeprav na metajezikovni ravni ne bodo usvojili tipov, vrst in razredov besedil.

Dojemanje vzorca besedila kot orientacije in ne zaveze za uporabnika pomeni zavedanje, (i) da besedila v sodobnem času zelo hitro izgubljajo aktualnost oz. se spreminjajo; (ii) da se učenci/dijaki vsak dan srečujejo/seznanjajo z različnimi besedili, ki so lahko drugačna od »šolskih vzorcev« in katerih obstoja ne moremo zanikati - na to spontano pridobljeno (»jezikovno-besedilno«) znanje ne gre pozabiti; (iii) da besedila ne morejo imeti enake normativne vrednosti kot jezikovni sistem (učenci/dijaki so preobremenjeni z neuporabnimi termini in formulami tudi v sporazumevanju) in da besedila vedno nastajajo v sporazumevalnih okoliščinah, ki so za učenca/dijaka lahko bolj ali manj avtentične³¹ (s tem v zvezi razmislek o vrednotenju produktivne zmožnosti učenca/dijaka); (iv) da sta potrebna velika fleksibilnost in vedno bolj tudi jezikovnotehnološko znanje učitelja pri posredovanju snovi o sporazumevanju, da bi ta suvereno in utemeljeno odgovarjal učencem/dijakom na njihova vprašanja o različnih bolj/manj primernih možnostih sporazumevanja z besedili, s katerimi se učenci/dijaki vsak dan srečujejo.

Z raziskavo sem tako želela predvsem opozoriti, da gre pri besedilnih vzorcih za neke vrste *kroženje* - s šolsko teorijo prehajajo vzorci v komunikacijo, saj šola vzgaja bodoče nosilce temeljnih družbenih/komunikacijskih situacij. Iz komunikacijske realnosti pa bi se ti vzorci *moralni* vračati nazaj v t. i. šolsko teorijo; to zahteva nenehno aktivnost tako jezikoslovcev kot učiteljev praktikov (in pri teh tudi nekoliko več avtonomnosti).

Za reprezentativnost tovrstnih raziskav in prikaz sporazumevalnih navad govorcev bi bilo potrebno zajeti večji vzorec - na nacionalni ravni in analizirati besedila na več ravneh (tvorčev/naslovnikov vidik, celostne okoliščine ...).

Interdisciplinarno³² bi bilo torej potrebno analizirati jezikovno produkcijo/recepcijo širše jezikovne populacije - le tako bi lahko govorili o prikazu sporazumevalnih navad jezikovnih uporabnikov v določeni družbi oz. jezikovni skupnosti in pritegniti k analizi besedila psiho- in sociolingvistične metode in metode sodobnega uporabnega jezikoslovja. Sistemsko, znotrajbesedilno, le na intuitivni jezikovni čut jezikoslovca/strokovnjaka vezano preučevanje besedil brez popolnega upoštevanja okoliščin, v katerih nastajajo besedila, in brez upoštevanja/anketiranja tvorcev in naslovnikov teh besedil je preozko oz. pomanjkljivo in ne kaže celostnih sporazumevalnih navad določene jezikovne skupnosti.

³¹ Bolj ko je pristna situacija, večja je verjetnost, da bo učenec/dijak tvoril besedilo, ki bo izpolnilo svoj namen, saj se ljudje vedno sporazumevamo zato, da bi bili razumljeni in da bi bilo besedilo družbeno sprejeto.

³² Preveriti, kakšne so izkušnje tvorcev/naslovnikov (in njihovo mnenje) z njihovimi lastnimi besedilnimi spretnostmi (torej spretnostmi tvorjenja, sprejemanja in vrednotenja besedil), kako naj bi (po njihovem mnenju) pridobili te spretnosti oz. natančneje, kdaj in kako so se npr. »naučili« tvoriti določeno besedilo in zakaj ljudje (različnih strok in poklicev) upoštevajo, če upoštevajo, določene vzorce besedil. Poleg receptivne dejavnosti bi bilo treba torej z anketno metodo natančneje analizirati tudi produktivno dejavnost oz. preveriti vidik sporočevalca z individualnimi intervjuji s tvorci besedil, obravnavanih v raziskavi.